

Milica NIKOLIĆ

ŽENSKA STRANA NARODNOOSLOBODILAČKE BORBE U CRNOJ GORI

ABSTRACT: *The legacy of the National Liberation War (NOB) occasionally becomes a matter of public interest, usually not for the right reasons, more often for the benefit of socio-political elites who approach this topic according to the current political developments. Such attitude often results in the mythologization of achievements, and currently, it appears that in the whole Yugoslav space including Montenegro, relativization of the fight and balance of power, marginalizing of values, and even declaratory upholding of the values, deprived of essential understanding of NOB, its importance for the given time and space context, including more prevailing revisionism. However, either already established postulates or aforementioned revisionism, barely mention the role of women in NOB. Thus, this paper aims to address the contributions of women, shed light on the 'feminine side' of NOB, and re-examine the gender roles back then, but also in the current reading of NOB.*

KEYWORD: *NOB, Legacy, Antifascism, Women, People's Hero/Heroine, Female legacy, 13th July Uprising.*

„Kćeri naših naroda stale su u prve redove narodnooslobodilačke borbe i partizanskih odreda Jugoslavije. Naša pozadina je više nego išta drugo, dokaz koliko su žene svjesne svog istorijskog momenta, kada se odlučuje sudbina cijelog čovječanstva, kada se odlučuje sudbina žena. I baš zato, ova današnja skupština ima istorijski značaj. Naše žene, naše kćeri, naše majke, učestvuju sa puškom u ruci u Narodnooslobodilačkoj borbi. Ja se ponosim što stojim na čelu armije u kojoj ima

* Autorka je master istorije/istorije kulture i istorijske antropologije, nezavisna istraživačica.

orgoman broj žena. Ja mogu kazati da su žene u ovoj borbi po svom heroizmu, po svojoj izdržljivosti bile i jesu na prvom mjestu i u prvim redovima, i našim narodima Jugoslavije čini čast što imaju takve kćeri.“

Josip Broz Tito, Prva zemaljska konferencija žena Jugoslavije,
Bosanski Petrovac, 1942. godine

„Rat nema žensko lice“¹ naziv je romana kojim je Svetlana Aleksejevič zaslužila Nobelovu nagradu za književnost 2015. godine. Roman je književna kritika označila kao osnov za nastanak posebne književne vrste „roman glasova“, a riječ je o djelu koje je temeljeno na iskustvima preko dvjesto žena sa kojima je autorka razgovarala, a koje su sa njom podijelile svoja lična iskustva iz Drugog svjetskog rata. Više od milion sovjetskih žena učestvovalo je u ovom ratu. „A u vreme Drugog svetskog rata, svet je postao svedok ženskog fenomena. Žene su služile u svim rodovima vojske u mnogim zemljama sveta: u engleskoj vojsci bilo ih je 225.000, u američkoj između 450.000 i 500.000, u nemačkoj 500.000... u sovjetskoj armiji ratovalo je oko milion žena. One su ovladale svim vojnim veštinama, i onim isključivo „muškim“. Čak se javio i jezički problem: reči „tenkist“, „pešadinac“, „puškomitraljezac“ nisu bile ženskog roda jer taj posao nikada do tada nije obavljala žena. Te reči su postale ženskog roda tamo, u ratu...“² Rat je, poslije će se ispostaviti na kratko, dobio i žensko lice, i to lice nije u skladu sa stereotipnim očekivanjima „umanjilo“ dostignuća borbe za slobodu, naprotiv, dalo joj je novu vrijednost. Žene su konačno postale subjekat, iz sfere privatnog u kojoj su *tradicionalno* bile predmet objektivizacija – instrument za rađanje, održavanje porodice, rad na imanju, kućne poslove... postale su subjekat, aktivni činilac, i to subjekat slavne borbe i pobjede koja je obilježila XX vijek – antifašizma nad fašizmom, partizana nad fašistima i njihovim kolaborantima, pobjede slobode nad ropstvom, riječju – pobjede dobra nad zlom.

Nakon rata, kada je borbenost i požrtvovanje sovjetskih žena iskorišćeno do maksimuma, opet su vraćene u sferu privatnog, potisnute iz svog svakodnevnog bitisanja sjećanja na godine rata, godine žrtve i mučenja. Društvo, patrijarhalno društvo, potrudilo se da im oblikuje i sjećanja na rat, da im izbriše bilo kakav lični pečat i da ih ubaci u jednu jedinu matricu koja je bila prihvatljiva za nematerijalno nasljeđe II svjetskog rata – matrica pobjednika, veličanstvene pobjede u kojoj nije bilo mjesta za bilo kakav lični pečat, posebno ne za ženski: „Ko će posle takvih knjiga krenuti u rat? Vi ponižavate ženu primitivnim naturalizmom. Ženu heroja! Skidate je s pija-

¹ Aleksejevič, Svetlana, *Rat nema žensko lice*, Čarobna knjiga, Beograd, 2016.

² Ibid, str. 7

destala - pravite od nje običnu ženu. Ženku. A one su – svetice!”³ O pritisku na *ispravno* istorijsko tumačenje govori i priznanje o autocenzuri u uvodnom dijelu knjige u kome se navodi koji djelovi knjige su cenzurisani, a jedan od njih dokumentuje sa jedne strane potrebu da se odgovori mitologizovanom, pa i romantičnom odnosu prema borbi, dok sa druge strane pokazuje zapravo kako je izgledao život žena ratnica u tom periodu i sa kakvim su se sve problemima one suočavale boreći se istovremeno i za slobodu i protiv patrijarhata:

„Odstupamo... Iza Smolenska, neka žena mi donosi svoju haljinu, uspevam da se presvučem. Idem sama... oko mene sve sami muškarci. Dotle sam bila u pantalonama, sada idem u letnjoj haljini. Odjednom počnu one stvari... ženske... Počelo je ranije, sigurno od uzbuđenja. Od preživljavanja, od povreda. Gde ćeš sada nešto naći? Sramota me je. Kako me je samo bilo sramota! Spavali smo u grmovima, kanalima, u šumi na panjevima. Toliko nas je bilo da u šumi nije bilo mesta za sve. Koračali smo izgubljeni, prevareni, nikom više nismo verovali... Gde je naša avijacija, gde su naši tenkovi? To što leti, kreće se, grmi – sve je nemačko. Takva sam i dopala zarobljeništa. Poslednjeg dana, pre nego što su me zarobili, slomila sam obe noge... Ležala sam i mokrila pod sebe... Ne znam odakle mi snage da noću otpuzim do šume. Slučajno su me našli partizani...”⁴

Približna sudbina i odnos prema ženskom principu u ratu, zadesio je i žene koje su bile učesnice NOB-a. Na sličan način kao sovjetske žene, dati društveni okvir ih je prepoznao kao aktivne sudionike istorijskih procesa, na liniji fronta bile su ravnopravne sa muškarcima, da bi nakon što su iskorisćene, i nakon što su zajedno sa muškarcima ravnopravno izvojevale pobjedu, one opet marginalizovane i do dašanjeg dana njihov doprinos je probudio vrlo malo interesovanja naučne javnosti kada je o ovom istorijskom periodu riječ, jer istorija žena Crne Gore je uvijek marginalna tema. Istina jeste da neke javne institucije danas nose imena narodnih heroina, ali njih je samo 8 iz Crne Gore dobilo odlikovanje. Šta je sa svim onim ženama koje su takođe dale izuzetan doprinos, ali nijesu dobile mjesto koje zaslužuju? Uпитno je i da li je to što su imena narodnih heroina utkana u spomen-obilježja, bilo kroz nazive institucija, ulica ili na neki drugi način, dovoljan i validan način da se zahvalimo za žrtvu na osnovu koje danas mi imamo pravo glasa, obrazovanja, pravo istraživanja?

Da bi se ženama u NOB-u dalo mjesto koje zaslužuju, da bi se sagledao stepen njihovog doprinosa i žrtve, mora se prije svega razumjeti kontekst iz koga je nastala potreba da se one aktivno uključe u rat. „U borbi naših žena za ravnopravnost najznačajniji moment je onaj kada su milionske

³ Ibid, str. 27

⁴ Ibid, str. 26

mase žena shvatile da je njihova sudbina tijesno vezana sa opštenarodnom sudbinom. Naša žena je bila dvostruko obespravljena: u društvu nije imala nikakvih političkih prava, a i u porodici je smatrana za manje vrijedno biće. U Crnoj Gori, kad bi žena ostala udovica, postavljan joj je staratelj, kao maloljetniku.⁵

U neku ruku može se reći da je rat bio neki vakuum, neka vrsta bestežinskog stanja izazvana jasnim spoljašnjim okolnostima koja je omogućila ravnopravnost svih koji su se borili na pravoj strani istorije, pa su žene mogle da daju jednak doprinos kao muškarci u ratovanju, koje se tradicionalno smatralo muškim umijećem. Dati doprinos često je značilo položiti život za ideale, a smatra se da je tokom cijelog II svjetskog rata stradalo oko 620.000 žena, od čega u logorima oko 280.000.

„Tako svjesne i spremne, a uz to i nadahnute i prožete patriotizmom i borbenom tradicijom, žene Crne Gore, kao dio borbenih žena Jugoslavije, dočekale su trinaestojulski ustanak 1941. godine, i poslije su, kao što je poznato, uzele masovno učešće u borbi, boreći se rame uz rame sa svojim drugovima. One su u brigadama učestvovalе kao borci, bombaši, bolničarke, komesari, komandiri, pozadinski radnici itd.“⁶ O priznatim heroionama Crne Gore biće riječi nešto kasnije no ne treba zaboraviti da je to samo jedan dio ženskih doprinosa koji su „priznati“ od društvene zajednice, svakako nedovoljan u odnosu na obim ženskih žrtava, njihovo stradanje u ratu, a posebno u logorima, što se često prenebregava kada se govori o ovom istorijskom periodu.

No, taj momenat uključivanja žene u borbu širom Jugoslavije, pa i u Crnoj Gori, nije se desio slučajno. Njemu su prethodili događaji i procesi koji su uticali na omasovljenje NOP-a, te uključivanje žena u pomenute istorijske procese. Treba podsjetiti na kontekst činjenicom da su žene u Crnoj Gori izborile pravo glasa 1946. godine, te da govorimo o periodu njihove formalne nevidljivosti u političkom životu, no to ne znači i pasivnosti njihovog organizovanja. „Uz sve to, i slobodarska tradicija žena nikšićkog kraja, opredjeljivala je njihovo relativno masovno učešće u NOR-u. Pokret za emancipaciju žena Nikšića od konzervativne tradicije i protiv ženskog bespravlja sastavni je dio ukupne revolucionarne akcije masa u revoluciji za opšteljudsku emancipaciju. Stoga, na primjer, ni predratna borba žena Nikšića za tzv. izborna prava ne cilja samo da u tome budu izjednačena sa muškarcem, nego ide do zahtjeva za rušenje najamnog sistema vladavine koji čini osnovu svekolike degradacije radnih ljudi, pa i njihove političke i inte-

⁵ O. Mijušković, Zora, *Logorski zapisi*, Centar za marksističko obrazovanje „Nikola Kovačević“ Nikšić, Nikšić, 1982,

⁶ O. Mijušković, Zora, *Logorski zapisi*, Centar za marksističko obrazovanje „Nikola Kovačević“ Nikšić, Nikšić, 1982, str. 14

lektualne zaostalosti (Marks). Otuda impozantni zbor od 1000 žena Nikšića i okoline koji je održan 10. decembra 1939. g. u znaku odlučnih zahtjeva za „hljeb i rad“, „slobodu i bolji život“, „za mir i protiv rata“ za „jednake dužnosti i jednaka prava.“⁷ Posebno treba naglasiti da je pismenost među stanovništvom u tom perioda bila znatno niža, a da je stepen pismenosti kod žena bio mnogo manji nego kod muškaraca. Kasnije, nakon rata, AFŽ će učiniti mnogo za masovno opismenjavanje žena po svim crnogorskim opštinama, pa je stepen nepismenih znatno smanjen, što je samo jedan od pokazatelja koliko je Antifashiistički front žena bio značajan za emancipaciju ne samo žena, već cjelokupnog društva.

„U srezu nikšićkom uoči trinaestojulskog ustanka bilo je u gradu oko 140 intelektualaca ili 31%, a na selu 305 ili 69%, iz čega se može zaključiti da je brojnija inteligencija seoskog tipa, a najbrojnija po socijalnom porijeklu inteligencija sa sela. Kako je pokazao Milija Stanišić u svom radu, masovno učešće inteligencije u ustanku 1941. godine, jedna je od njegovih glavnih specifičnosti. Uoči ustanka 1941. godine u predratnom srezu Nikšić živjela je i radila, relativno brojna, napredna i komunistička inteligencija. Jedan broj je došao u svoja rodna mjesta iz drugih krajeva, tako da je bilo oko 485 intelektualaca, a od toga je živjelo na teritoriji sreza oko 280, a došlo sa strane oko 205. U samom Nikšiću živjelo je i radilo oko 140 intelektualaca, od čega 51 žena-intelektualki. Procentualno, žena-intelektualki bilo je najviše u srezu nikšićkom od svih srezova u Crnoj Gori.“⁸ Ovi navodi govore nam da bez obzira na to što nijesu imale pravo glasa, imale su pravo na obrazovanje i to obrazovanje omogućilo je prodor u svijet političkih prava, koja im nijesu data samim rođenjem, kao što je bio slučaj sa muškarcima, nego su se za ta prava borile i izborile, kako mukotrpnim predratnim samoorganizovanjem, tako i stradanjima i borbom u NOB-u.

„KPJ je po svojoj strukturi i unutrašnjem biću bila tip jedinstvene i monolitne kadrovske partije, uoči rata organizacijski učvršćena čišćenjem svojih redova od „frakcionaških elemenata“ („boljševizacija partije“) ... KPJ u Crnoj Gori na čelu sa Pokrajinskim komitetom, bila je sastavni dio tog jedinstvenog organizma. U periodu 1934–1940. godine doživjela je renesansu u jačanju svojih redova i u širenju uticaja na crnogorske mase. Oslobodivši se ranijeg sektaštva i začaurenosti, prodirala je svojim akcijama u šire slojeve socijalno i nacionalno nezadovoljnog stanovništva: u sindikate, u sela,

⁷ Drakić-Kalezić, Stanka, „Neki aspekti učešća žena Nikšića u NOR-u i revoluciji sa posebnim osvrtom na ulogu AFŽ-a“ u *Nikšić u predratnom revolucionarnom pokretu i NOR-u*, Centar za marksističko obrazovanje „Nikola Kovačević“ Nikšić, Nikšić, 1983, str. 343

⁸ Nikolić, Vojo, „Neke karakteristike rada Partije i borbenih akcija u 1941. i prvoj polovini 1942.“ u *Nikšićki srez u NOR-u*, Centar za marksističko obrazovanje „Nikola Kovačević“ Nikšić, Nikšić, 1982, str. 55-56

u legalna stručna udruženja i sportske klubove, u napredne listove i časopise. Najveći njen uspjeh bio je stvaranje masovnog revolucionarnog omladinskog pokreta. Zadobila je umove i srca mlade generacije – pridobila je za svoju ideologiju i politiku većinu intelektualne i radničke omladine, kao i najborbeniji dio seoske mladeži. Uspjela je da izgradi jedinstveni front anti-fašističke omladine, čiju je udarnu snagu činio studentski pokret.

Blagodareći tim uspjesima, KPJ je u Crnoj Gori sve više dobijala masovnu podršku naroda, izbijajući na čelo snažnog revolucionarno-demokratskog pokreta. Njen ugled i politički uticaj vidno su porasli, posebno zbog patriotskog držanja komunista u Aprilskom ratu. Po broju članova KPJ je bila proporcionalno najjača organizacija u zemlji: imala je uoči ustanka 1800 članova KPJ i oko 5000 članova SKOJ-a. Bio je to istorijski paradoks: Crna Gora, bez industrije i radničke klase, imala je relativno najснаžniji komunistički pokret u Jugoslaviji. U odnosu na broj stanovnika bila je oko šest puta jača od jugoslovenskog prosjeka.

Za razliku od drugih krajeva Jugoslavije, u kojima je KPJ imala glavno uporište u gradovima, u Crnoj Gori je uoči rata bila podjednako jaka i u gradu i na selu. A neposredno uoči ustanka 80 odsto članova Partije živjelo je na selu (seljaci i intelektualci)...

... U okviru socijalnog cilja borbe, NOP je otvorio perspektivu i ženama Jugoslavije koje će svenarodnom borbom protiv okupatora riješiti pitanje svoje političke, ekonomske i društvene ravnopravnosti. Takav strateški kurs stvorio je uslove da žene masovno i aktivno učestvuju u političkoj i oružanoj borbi – prvi put u istoriji oslobodilačkih borbi jugoslovenskih naroda.⁹ No, ispostaviće se kasnije da je ta ravnopravnost važila samo u ratnim uslovima, kasnije je postepeno ukidana, iako je formalno postojala i kao pravo glasa, pravo rada, pravo na abortus... mada danas ne znamo koliko su ta prava zapravo korišćena. No znamo da su žene nakon rata, pa nakon industrijalizacije opet vraćene u sferu porodičnog/intimnog/privatnog. Proces konstrukcije ženskog identiteta u vrijeme rata i neposredno nakon njega, a zatim dekonstrukcije i vraćanja u prvobitno stanje u kome je uloga domaćice i majke opet uzela primat, jasno se može pratiti analizom magazina „Naša žena“, posebno naslovnih strana, na kojima se grafički prikazuju željene uloge žena – u vrijeme rata – borkinje, partizanke, u vrijeme izgradnje porušene domovine – radnice, u vrijeme prosperiteta – domaćice.¹⁰

⁹ Dio iz knjige Milije Stanišića *Dubinski slojevi Trinaestojulskog ustanka u Crnoj Gori* (Istorijski institut Crne Gore, Podgorica, 2005. Godina; dostupan na linku <https://montenegrina.net/nauka/istorija/crna-gora-u-xx-v/crna-gora-u-drugom-svjetskom-ratu/trinaestojulski-ustanak-kao-antifasisticki-fenomen-i-potvrda-nacionalnog-identiteta/> posljednji put posjećen 20. januara 2022. godine

¹⁰ Nikolić, Milica, „Konstrukcija ženskog identiteta u socijalizmu“ u *Šta je nama AFŽ – Prilozi za nova čitanja istorije socijalističkog ženskog pokreta 1943-1953.*, NVO Nova –

Stradanja i mučenja žena u logorima su posebno osjetljiva, a i zanemarena tema. „Koncentracioni logor nalazio se u jednoj albanskoj kotlini. Barake poredane u dva reda, a između njih bodljikava žica. S jedne strane muškarci, a sa druge žene. U ženskom logoru bilo je oko 1000 žene iz čitave Crne Gore, uglavnom političkih zatvorenika, mada je bio jedan manji broj talaca... Život u ovom logoru bio je suviše težak... Pored velike gladi, stjenice, buve i pacovi su nam bili stalna pratnja. Dešavalo se da drugaricama, kada zaspu, nagrizu miševi uši i prste od nogu... Po barakama smo formirale kolektive koji su doprinosili jedinstvu-solidarnosti...“¹¹ Žene su bile hapšene i kao partizanke, ali i pod sumnjom da pomažu komunistima i partizanima. „Da su okupatorske i kvislinške vlasti o svakom uhapšenom vodile dosta precizne podatke vidi se iz podataka koji su sačuvani u originalnoj svesci sa spiskom od 300 zatvorenika... „Popović Aleksina Anka, domaćica, stara 23 godine, Nikšić, uhapšena 24. X 1943. Uhapšena zato što ima vezu s komunistima i prikuplja pomoć. 7. III 1944. godine sprovedena u Podgoricu, Prekom vojnom sudu Istočnog fronta;... Stanišić Četkova Olga, učiteljica zabavišta stara 20 godina, iz Nikšića, uhapšena 24. X 1943. godine, član II ćelije SKOJ-a, davala priloge u namirnicama; 7. III 1944. godine sprovedena u Podgoricu, Prekom vojnom sudu Istočnog fronta...“¹²

Zora Mijušković je preživjela zatočenički život od Bedema preko Kloisa u Albaniji, Bara, opet Albaniju, nakon čega je deportovana u logor Tritanverk u austrijskoj fabrici municije. Tamo su radili najteže poslove pod prisilom Gestapoa i uz izuzetno teške uslove. „U ovom strašnom logoru provele smo od 7. novembra 1943. do 15. februara 1945. godine kada smo pobjegle ispred fronta u šumu Batfiševo u blizini Vinernajštata. U toj šumi smo formirali dvije čete, radi sigurnijeg puta prema domovini. Tu smo ostale skoro 20 dana, tj. do prolaza fronta prema Beču. Čim su Rusi zauzeli taj teren mi smo iz šume izašli sa kompasom i krenuli pješke prema Jugoslaviji. Jedan dio Austrije i čitavu Mađarsku do Đera (na oko 66 kilometara od naše granice) prepješačili smo za skoro dva mjeseca. Činjelo nam se da od nas niko nije bio srećniji tih dana i pored mukotrpnog pješačenja, gladi i iznurenosti. Sloboda je tu, to je bilo najvažnije... Nezaboravni su dani našeg povratka u domovinu. Pune mladalačkog elana, prišle smo obnovi i izgradnji zemlje, koja je bila tako reći do temelja porušena. Pod parolom „Nema odmora dok traje obnova“, dali smo sve od sebe da izgradimo porušenu domovi-

Centar za feminističku kulturu Podgorica i NU Institut za savremenu umjetnost Cetinje, Cetinje, 2017

¹¹ O. Mijušković, Zora, *Logorski zapisi*, Centar za marksističko obrazovanje „Nikola Kovačević“ Nikšić, Nikšić, 1982, str. 26-28.

¹² M. Kilibarda, Gojko, „Nikšićki partizani i rodoljubi u okupatorskim i kvislinškim zatvorima 1941-1945. godine“ u *Nikšić u predratnom revolucionarnom pokretu i NOR-u*, Centar za marksističko obrazovanje „Nikola Kovačević“ Nikšić, Nikšić, 1983, str. 386-387.

nu. Putokaz nam je bio čvrsto bratstvo i jedinstvo, koje je stvoreno kroz četvorogodišnju borbu-revoluciju, pod rukovodstvom Komunističke partije na čelu sa velikim Titom.“¹³

U Narodnooslobodilačkoj vojsci Jugoslavije borilo se oko 100.000 žena, od kojih je oko 25.000 žena poginulo, a 40.000 je ranjeno. Devedeset žena odlikovano je statusom narodnog heroja, od čega je svega 17 dočekalo da bude odlikovano za života. Od 90 narodnih heroina Narodnooslobodilačke borbe, njih osam je iz Crne Gore.

Dina Vrbica (1913–1943)

Studirala Visoku školu za ekonomiju u Zagrebu i Beogradu, a iskazivala je snažan politički i vojni angažman do same smrti.

Aktivno je učestvovala u revolucionarnom studentskom pokretu i politički radila sa tekstilnim radnicama. U Crnoj Gori se angažovala u revolucionarnom omladinskom i ženskom pokretu. Na Petoj pokrajinskoj konferenciji SKOJ-a za Crnu Goru, Boku i Sandžak 1940. godine izabrana je za članicu Pokrajinskog komiteta.

Članica partije od svoje 21. godine, a bila je učesnica Trinaestojulskog ustanka.

Dobrića Ojdanić (1913–1943)

Članica partije od svoje 19. godine. Postala je borac Petog bataljona Četvrte proleterske crnogorske udarne brigade. Poslije bitaka na Neretvi i Sutjesci postavljena je za političkog komesara čete. Prilikom borbi za oslobođenje Kolašina, 1943, ranjena je dva puta. Krajem 1943. je izabrana za članicu Sreskog komiteta KPJ u Beranama. Bila je članica inicijativnog odbora za for-

¹³ O. Mijušković, Zora, “Nikšićanke u logorima” u *Nikšić u predratnom revolucionarnom pokretu i NOR-u*, Centar za marksističko obrazovanje „Nikola Kovačević“ Nikšić, Nikšić, 1983, str. 400-401.

miranje AFŽ-a Crne Gore i Boke. Na kraju rata imala je čin kapetana prve klase.

Učesnica Trinaestojulskog ustanka (učestvovala u borbama za oslobađanje Berana).

Jelena Četković (1916–1943)

Članica partije od svoje 19. godine, učestvovala je u svim demonstracijama i akcijama KPJ.

Od 1938. je nastavila djelovanje u Beogradu. U početku NOB-a bila je kurir partizanskog odreda u Bosni. U oktobru 1942. vratila se u Beograd i postala sekretar mjesnog komiteta. Dobila je zaduženje da organizuje likvidaciju dvojice agenata Specijalne policije. Pet dana prije izvršenja akcije je uhapšena i mučena. Strijeljana je u Banjičkom logoru.

Jelica Mašković (1924–1942)

Članica partije od svoje 15. godine, u pripremama za Trinaestojulski ustanak veoma je politički angažovana u radu s omladinom u okolini Kolašina. Od 13. jula 1941. aktivno učestvuje u NOB.

Pokazala je veliku neustrašivost u svim borbama koje je njena jedinica vodila. U borbi za Bugojno, pripadala je grupi od 12 odabranih bombaša. U prvom napadu na Kupres učestvovala je kao puškomitraljezac i desetar. U drugom napadu na Kupres, dva dana kasnije, teško je ranjena. Nije dozvolila četnom bolničaru da je izvlači s bojišta, da se ne izloži smrtnoj opasnosti. Da ne bi pala živa u ruke neprijatelju, aktivirala je bombu.

Ljubica Popović (1921–1942)

Članica partije od svoje 18. godine, u pripremama za Trinaestojulski ustanak veoma je politički angažovana.

Sa 19 godina počinje rad u Monopolu duvana sa ostalim aktivistkinjama. Radnice su zbog malih plata i slabih uslova za rad često organizovale štrajkove pod njihovim vođstvom. Njena uloga u okupiranoj Podgorici je bio da sakuplja i šalje omladince u partizanske jedinice. Kada je glavnina crnogorskih partizanskih snaga morala napustiti Crnu Goru, 1942, Ljubica je ostala kao ilegalac. Teško je ranjena u pokušaju da se probije iz opsade u selu Orahovo. Kada je zapaljena koliba u kojoj se sakrila, njen saborac, prema dogovoru, prvo je ubio nju a onda i sebe.

Milica Vučinić (1921–1943)

Tokom Trinaestojulskog ustanka stupila je u partizansku četv selo Dragovoljići i postala bolničarka. Februara 1942. postala je borkinja Nikšićkog partizanskog odreda i učestvovala u borbama tokom Treće neprijateljske ofanzive. Kada je u junu 1942. godine formirana Peta proleterska crnogorska brigada, Milica je uključena u Prvu četv Prvog bataljona. Poginula je kod Nevesinja 1943.

Vukica Mitrović (1912–1941)

Članica Komunističke partije je postala 1933. Radila je u redakciji partijskog lista „Komunist“. Prilikom policijske akcije aprila 1935. godine bila je uhapšena i mučena u zatvoru „Glavnjača“. Početkom 1937. godine postala je sekretarka Mjesnog komiteta KPJ za Beograd, a potom i članica Pokrajinskog komiteta KPJ za Srbiju. Učestvovala je u organizaciji štrajkova tekstilaca 1937. i 1938. godine i u demonstracijama 1939. Nakon okupacije Kraljevine Jugoslavije bila je među organizatorima niza akcija u Beogradu. Bila je zadužena i za politički rad i organizovanje rejonskih komiteta. Prilikom sukoba sa policijom 6. oktobra 1941. teško je ranjena i uhvaćena. Prebačena je u logor na Banjici. Na strijeljanje je iznijeta na nosilima.

Vukosava Mićunović (1921–2016)

U toku Trinaestojulskog ustanka kao omladinka je učestvovala u pozadinskim akcijama – nosila je hranu borcima i održavala vezu između ustaničkih odreda. Pohvaljena je od Tita za podvige tokom rata. Imala je snažan politički angažman nakon rata, poslana u Parlamentu nekoliko puta i bila je i prva ministarka u istoriji Crne Gore.

Narodne heroine Crne Gore ponos su i simbol oslobodilačke borbe. No, marginalizacija heroina poput Joke Baletić jasno ukazuje da crnogorsko društvo ne prepoznaje i ne umije da cijeni borbenost žena koje su položile život za odbranu slobode, dok su muške žrtve ipak uvažene i poštovane. Eklatantan primjer takvog odnosa jeste smrt Joke Baletić i Ljuba Čupića. Iako su uhvaćeni u istoj akciji, i strijeljani istog dana, Ljubov osmijeh postao je simbol borbe, dok je Joka ostala heroina u domenu lokalnog stanovništva. „Čedo – Ljubo Čupić, uhvaćen je zajedno sa Jokom Baletić i zajedno su osuđeni na smrt početkom maja

1942. godine. Joka je dovedena kod nas pod Bedem. Bila je među nama nekoliko dana, odnosno izdvojena u konobi – izbi. Za onih 15 minuta, koliko je sa nama puštena u dvorište, ispričala nam je čitav tok suđenja u zgradi pozorišta. Svaki detalj je upamtila. Pričala je o tome suđenju, kao da se radi o nekom drugom, a ne o njima. Poslije smrtne presude sproveli su ih vezane kroz grad, a oni su zapjevali „Internacionalu“. Imala je nepunih 17 godina, kao da je sada gledam: kratko podšišana kosa, na njoj rajtozne i kratki kaputić. Vesela, nasmijana, bliska nam je, divimo se njenoj hrabrosti, hrabrosti djevojčice, a već je borac, uhvaćena i osuđena na smrt vješanjem. Boli nas duša za tom mladošću koja je tek nastala, a mora da nestane od zvjerske neprijateljske ruke. Izvedoše je domaći izdajnici, izvedoše 9. maja 1942. godine. Naše suzne oči je prate kroz rešetke. Svezane ruke podiže uvis i stisnutih pesnica kliče: „Živjela Komunistička partija! Živio drug Tito! Sloboda će brzo doći, sve će žrtve biti osvećene!“ Proljeće je. Tihi lahor njiše mlado tijelo o vješalima pod Trebjesom. Okrećući se planinama, drugovima, njena mrtva usta kao da kažu „Istrajte drugovi! Ja nosim bisernu ogrlicu, ogrlicu pobjede. Moje ruke su je same stavile, samo da mi dželatni ne prilaze. Neka izdajnici vide kako crnogorska omladina za slobodu gine. Izdajnici će ginuti, umirati sa sramnim pečatom izdaje svog naroda i svoje domovine.“¹⁴ „Osuđeni na smrt iz okupatorskih i kvislinških (četničkih) zatvora strijeljani su ili vješani. Stratišta su bila pod Trebjesom i u Studenačkim glavicama. Javno vješanje izvršeno je nad mladom skojevkom – partizankom Jokom Baletić. Ovo vješanje je na prisutne, dobrim dijelom silom privedene, ostavilo vrlo mučan utisak, jer nijesu bili navikli na ovakve vidove egzekucija. Joka je sasvim pribrano i dostojanstveno sama sebi namakla omčicu oko vrata. Prkosom je pobijedila neprijatelja.“¹⁵

Smrt Joke Baletić je opomena cjelokupnoj javnosti na to da se ne smiju zaboraviti herojski podvizi žena čak i onda kad nijesu odlikovane „narodnim herojem“. Riječima Zore Mijušković prati se trag samo jednog dijela ove skrivene istorije: „Veliki broj drugarica iz bivšeg nikšićkog sreza pošao je u narodno-oslobodilačku borbu u danima julske ustanka 1941. godine. Svijetli su likovi drugarica iz ovog kraja koje su uzidale kosti u temelje naše nove socijalističke domovine, za sreću i dobro svog naroda, a koje su se mogle vidjeti tokom čitavog rata preko planina Bosne, Slavonije, Sandžaka i Like, na Neretvi, Pivi, Sutjesci i Ibru. Koračale su u koloni Titovih boraca: narodni heroj Milica Vučinić, borci: Jelena Andrijašević, Nada Aleksić, Da-

¹⁴ O. Mijušković, Zora, *Logorski zapisi*, Centar za marksističko obrazovanje „Nikola Kovačević“ Nikšić, Nikšić, 1982, str. 22

¹⁵ M. Kilibarda, Gojko, „Nikšićki partizani i rodoljubi u okupatorskim i kvislinškim zatvorima 1941-1945. godine“ u *Nikšić u predratnom revolucionarnom pokretu i NOR-u*, Centar za marksističko obrazovanje „Nikola Kovačević“ Nikšić, Nikšić, 1983, str. 388

nica Bulajić, Desanka Bulajić, Vasilija Vučurović, Olga Golović, Kosa Karović, Radojka Kosić, Draginja Draga Radonjić, Zorka Labudović, Mileva Lajović-Lalatović, Jelena Marojević, Savka Sanja Mijušković, Milena Mila Mijušković, Vasa Pavić, Milka Raičević, Mileva Ročenović, Anđa Đukanović, Joka Nikolić Vujačić, Bosa Radulović, Olga Sjekloća Mrđenović, Vidosava Vujačić, Kosa Kovačević, Milena Baletić, kao i mnoge druge koje nisu dočekale slobodu svoje zemlje.

...Za primjer je hrabro držanje na smrt osuđenih drugarica iz bivšeg sreza Nikšića. Njihova strelišta su bila na Farmacima kod Podgorice, u Zagrebu, pod Trebjesom kod Nikšića, u Beogradu, zloglasnim logorima Banjici i Jasenovcu, na Mamuli i drugim mjestima. Ostale su na vječnoj straži: Danica Aleksić, Joka Baletić, Anđa Bačović, Olga Bastać, Zora Vujadinović, Zora Ilić, Danica Jovanić, Vasilija Kostić, Anđa Kustudić, Dara Kajošević, Đuka Milatović, Milosava Martinović sa ćerkom Vasom, Vidna Mijanović, Danica Mijanović, Zorka Mijanović, Njegosava Mijanović, Stana Mida Mijušković Zvicer, Anđa Vukajlović, Milosava Matijašević, sestre Senka i Ružica Perunović, Mara Radulović, Anđa Stijepović, Ljubica Samardžić, Dara Čokorilo, Vuka Šakotić i druge. Unaprijed su znale za smrtnu presudu. Visoko uzdignuta čela pjevale su o Partiji, Titu i slobodi.¹⁶

Društvo koje sa lakoćom relativizuje doprinose NOB-a, u čijem javnim diskursu se često izjednačavaju partizani i četnici, u kome istorijski revizionizam uzima sve više maha, žene u NOB-u ni ne percipira kao dio zvanične istorije, izuzev kada je u pitanju politički diskurs pa se želi profitirati na osnovu njihovog herojstva. Žene NOB-a zapravo preživljavaju relativizaciju NOB-a, koju prolazi cijelo antifašističko nasljeđe, a da zapravo nikad nijesu ni doživjele punu afirmaciju. To je segment istorije u kome je cijelo društvo zakazalo, i sve je manje prostora da se nešto popravi.

Milica NIKOLIĆ

WOMEN'S SIDE OF THE NATIONAL LIBERATION WAR IN MONTENEGRO

Summary

The legacy of the National Liberation War (NOB) occasionally becomes a matter of public interest, usually not for the right reasons, more often for the benefit of socio-political elites who approach this topic according to the current political

¹⁶ O. Mijušković, Zora, *Logorski zapisi*, Centar za marksističko obrazovanje „Nikola Kovačević“ Nikšić, Nikšić, 1982, str. 15-16.

developments. Such attitude often results in the mythologization of achievements, and currently, it appears that in the whole Yugoslav space including Montenegro, relativization of the fight and balance of power, marginalizing of values, and even declaratory upholding of the values, deprived of essential understanding of NOB, its importance for the given time and space context, including more prevailing revisionism. However, either already established postulates or aforementioned revisionism, barely mention the role of women in NOB. Thus, this paper aims to address the contributions of women, shed light on the 'feminine side' of NOB, and re-examine the gender roles back then, but also in the current reading of NOB.

Bibliografija

Aleksejević, Svetlana, *Rat nema žensko lice, Čarobna knjiga*, Beograd, 2016.
 Drakić-Kalezić, Stanka, *Neki aspekti učešća žena Nikšica u NOR-u i revoluciji sa posebnim osvrtom na ulogu AFŽ- u Nikšić u predratnom revolucionarnom pokretu i NOR-u*, Centar za marksističko obrazovanje „Nikola Kovačević“ Nikšić, Nikšić, 1983.

Kilibarda, Gojko M., *Nikšićki partizani i rodoljubi u okupatorskim i kvistlinškim zatvorima 1941-1945. godine u Nikšić u predratnom revolucionarnom pokretu i NOR-u*, Centar za marksističko obrazovanje „Nikola Kovačević“ Nikšić, Nikšić, 1983.

Milija Stanišić, *Dubinski slojevi Trinaestojulskog ustanka u Crnoj Gori*, Istorijski institut Crne Gore, Podgorica, 2005.

Nikolić, Milica, *Konstrukcija ženskog identiteta u socijalizmu, u Šta je nama AFŽ –Prilozi za nova čitanja istorije socijalističkog ženskog pokreta 1943-1953*, NVO Nova– Centar za feminističku kulturu Podgorica i NU Institut za savremenu umjetnost Cetinje, Cetinje, 2017.

Nikolić, Vojo, *Neke karakteristike rada Partije i borbenih akcija u 1941. i prvoj polovini 1942. u Nikšićki srez u NOR-u*, Centar za marksističko obrazovanje „Nikola Kovačević“ Nikšić, Nikšić, 1982.

Nikšić u predratnom revolucionarnom pokretu i NOR-u, Centar za marksističko obrazovanje „Nikola Kovačević“ Nikšić, Nikšić, 1983.

O. Mijušković, Zora, *Logorski zapisi*, Centar za marksističko obrazovanje „Nikola Kovačević“ Nikšić, Nikšić, 1982.

O. Mijušković, Zora, *Nikšićanke u logorima u Nikšić u predratnom revolucionarnom pokretu i NOR-u*, Centar za marksističko obrazovanje „Nikola Kovačević“ Nikšić, Nikšić, 1983.